

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Bacsó István*

Székelytamásfalva

A bibliai „Ne ölj!” parancsolat Emmanuel Lévinas filozófiájában

Hogyan is szól a hatodik parancsolat? Ne ölj, ne lopj, ne... – hallottuk gyors egymásutánban az ismerős válaszokat a konfirmációi felkészítőn, és mint számos ismerős és sokszor ismételt mondat felett, könnyedén el-siklunk a bibliai parancsolatok felett is, mert talán úgy gondoljuk, hogy eleget tudunk tenni ennek a felszólításnak, és csak nem ragadunk most fegyvert ember-társunk ellen.

Ne ölj! És mégis számtalan ember esik áldozatául az erőszaknak, a bűnnek ma is. Elég csak egy pillantást vetni a nagyvilágra, gondolataink keserű lemondással és csalódással révedeznek vissza a nem is olyan távoli múltba: semmi sem változott...

Ne ölj! – mindenki elfeledte volna ezt a két szócskát a múlt század elején, kö-zepén és végén? Hogyan válhat ember embernek gyilkosává, ki vagy mi jogosít fel arra, hogy nyelvi, etnikai vagy ideológiai okokból rendelkezék mások élete fe-lett? Van-e még értelme kívülről idézni a szinte semmivé foszlott szócskákat?

Jelen dolgozatban erre a dilemmára próbálunk megfogalmazni egy lehetséges választ. A kérdés(ek) megválaszolása nem a teljesség igényével történik. A dol-gozat inkább keresésről és a kérdések továbbgondolásáról szól, és legfőbb tám-pontom a huszadik századi filozófus, etikus, Emmanuel Lévinas értelmezése. Mindazonáltal elengedhetetlennek tartjuk a parancsolat keletkezésének körülményeit, az igehely bibliai kontextusának felmutatását, majd pedig átmenetként Lévinas filozófiájára néhány gondolkodót, teológust említünk meg, akik szintén kulcsfontosságúnak tartották a hatodik parancsolat üzenetét.

* Bacsó István (Feldoboly, 1990) 2017-ben szerzett lelkészi oklevelet a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben (KPTI). Filozófiai tanulmányokat folytatott a Babeş–Bolyai Tudományegye-tem Történelem és Filozófia Karán, ahol 2016-ban szerzett licenciátusi (BA) oklevelet. A 2016/17-es tanulmányi évben Jan Milič Lochman-ösztöndíjasként tanult Bázelen. 2018-tól a Debreceni Református Hittudományi Egyetem (DRHE) Doktori Iskolájának hallgatója. Témavezetője d. dr. Fazakas Sándor, a DRHE Doktori Iskolájának igazgatója, társtémavezetője pedig dr. Visky Sándor Béla (KPTI). 2017 és 2019 között a Kőhalmi Református Egyházközség és Szórványdi-ákotthon gyakornok, majd beosztott lekipásztora volt. 2019-től a Székelytamásfalvi Reformá-tus Egyházközség önálló lekipásztora.

1. Ne ölj! – a Bibliában

A hatodik parancsolat¹ jobb megértése érdekében az alábbiakban eredeti jelentését rekonstruáljuk, visszahatolva a parancs mélyrétegéhez és keletkezési körülményeihez. Fontos viszont már a legelején leszögezni, hogy bár a történetkritikai kutatás és exegézis sokat segít a parancsolat bibliai és történeti vonatkozásainak meglátásában, eredményei így is töredékesek és meglehetősen szerteágazóak. Az alábbiakban ezen eredmények rövid összefoglalása következik – a dolgozat egészét tekintve – azzal a céllal is, hogy árnyalja a *Ne ölj!* felszólításának értelmezését, és segítsen a parancsolat huszadik századi interpretációjának megértésében.

A kommentárirók felhívják a figyelmet arra, hogy a Dekalógus egyes részeit legtöbb esetben kiszakították az eredeti bibliai-történeti kontextusból, és nem egyszer megcsoorbították nem elhanyagolható szövegösszefüggésbeli és kortörténeti árnyalataiktól. Ezért az exegetikai elemzésnek kétségkívül kell szólnia a parancsolat rehabilitációjáról is. Az ígét a maga (eredeti) helyén kell meglátni és láttatni.

Egyes szövegértelmezők szerint nem is annyira a tartalom, mint a textus helye, elhelyezkedése és környezete a döntő.² A Dekalógus, s ezzel együtt a hatodik parancsolat is egy jól egybeszerkesztett, céltudatosan ívelő történet, Sínai-narratíva részét képezi, és szervesen beágyazódik az Exodus-történetbe. Ennél fogva magán hordozza a kerettörténet sajátos jegyeit, motívumait, s így minde nélkülött az elbeszélés kinyilatkoztatásjellegét. A kivonulás történetének egészét áthatja az isteni kinyilatkoztatás, valamint a nép válasza, reakciója erre (ezekre) a kijelentés(ek)re. A történet azonban nem pusztán dialógus, hanem ennél sokkal szorosabban egybefűződő kapcsolat: szövetség. A *tíz ige* nem véletlenül hangzik el éppen a szövetségekötéskor,³ és tulajdonképpen ez adja a parancsolatok hermeneutikai kulcsát is.

Szintén csak megkerülhetetlen a parancsolat, illetve a Dekalógus összevetése az ókori közel-keleti párhuzamokkal, s a két fél rokonságának, infúziójának figyelembevétele. A történetkritikai hagyományban rengetegen tettek kísérletet arra, hogy az ókori Közel-Kelet hagyományanyaga szempontjából rekonstruálják a Dekalógust. Érdemes megemlíteni a törvényadás kultikus hátterét, az uralkodó (Izráel esetében JHVH) trónra emelésének szertartását vagy a hettita vazal-lusszerződést, amelyet viszont a kutatók mégsem ismernek el egyértelmű párhuzamként. Az egyértelmű megfeleltetés a Dekalógus esetében túl kockázatosnak bizonyul.⁴ Az eredmények csak részlegesek és töredékesek, egyrészt a törvény

¹ A dolgozatban a zsidó, illetve református hagyomány szerinti számozást követem.

² Durham, John I.: *Exodus. World Biblical Commentary*. Volume 3. World Books, Thomas Nelson, Dallas–Texas 1987, 278.

³ Az Ószövetségben a Tízparancsolatra történő hivatkozások tíz igeként szerepelnek (2Móz 34,28; 5Móz 4,13; 10,4).

⁴ Durham, John I.: *i. m.* 279.

komplexitása miatt, másrészt azért, mert a parancsolatok megformálása hosszabb fejlődési folyamat, áthagyományozás eredménye.

A magyarázók többsége egyetért abban, hogy a Dekalógus hosszabb fejlődési folyamat után nyerte el végső, megszövegezett formáját. A törvényadás eredeti formája szintén csak idézőjeles lehet, és az ősfomáját is csak találgatni lehet, bár a mai Dekalógus egyszerűbb, letisztult, meglehetősen rövid váza valószínűnek látszik.⁵ Éppen a hatodik és a következő két parancs utalhat a szöveg eredeti formájára.⁶ Ez viszont folyamatos fejlődésen ment át, ugyanis azokat a parancsolatokat, amelyek különösképpen érdekelték voltak a közösség életét illetően, továbbfejlesztették, pontosították, részletezték, vagyis az adott élethelyzethez igazították.

Ez a tény nemcsak Izráel történeti és szociális szempontjából releváns, hanem teológiailag is: Isten nemcsak követel népétől törvényében, hanem megsegíti Izráelt, vele van mindig, éppen abban az élethelyzetben, amikor népének szüksége van rá.

„Az ószövetségi iratok tanúsága szerint [Izráel] meg van győződve róla, hogy Jahve azt hirdeti ki, ami szerinte jó és helyes, és amit népének meg kell tennie. Életrendjét azok szerint a kulturális, társadalmi és gazdasági viszonyok szerint bontakoztatja ki aprólékos utasításaival, amelyek közt Izráel él.”⁷

Nem hiába következik a Dekalógus után azoknak mintegy szükségszerű kibontása, a társadalmi és kultikus élet részletezése az azt követő szakaszban, az úgynevezett Szövetség könyvében (2Móz 20,22–23,33),⁸ jóllehet magánál a Dekalógusnál régebbi iratok is vannak az Ószövetségben. Gerhard von Rad szerint ilyen például a „sikemi dódekalógus” (5Móz 27,15 skk.), amely egy ősi átokgyűjtemény, vagy éppen az említett Szövetség könyvében a 2Móz 21,12.15–17 töredék.⁹ Mások szerint viszont éppen fordítva történt, vagyis a Szövetség könyve elé helyezték a Dekalógust.¹⁰

Gerhard von Rad szerint az elbeszélés valószínűleg „egy nagy kultikus ünnep, jelesül a szövetség megújítása ősi ünnepének »legendája«”.¹¹ Jóllehet megfogalmazása talán szélsőségesnek tűnik, mindazonáltal figyelembe kell vennünk a parancsgyűjtemény már említett fejlődési ívét és annak hétköznapi és kultikus alkalmazását. Másfelől fontosnak látszik az az igény is, amely Isten akaratának rövid összefoglalására, summázására törekszik.¹²

⁵ Durham, John I.: *i. m.* 280.

⁶ Uo. 292.

⁷ Schreiner, Josef: *Az Ószövetség teológiája*. Szent István Társulat, Budapest 2004, 104.

⁸ Durham, John I.: *i. m.* 280. Schreiner, Josef: *i. m.* 111.

⁹ Rad, Gerhard von: *Az Ószövetség teológiája*. I. kötet. Osiris Kiadó, Budapest 2007, 156.

¹⁰ Schreiner, Josef: *i. m.* 116.

¹¹ Rad, Gerhard von: *i. m.* 155.

¹² Schreiner, Josef: *i. m.* 117.

Műfaji szempontból elnagyolt lenne a Dekalógust pusztán etikai kódexnek nevezni, a Szövetség könyvét pedig kultikus gyűjteménynek tartani.¹³ Ha a Tízparancsolat profán olvasatát tartjuk szem előtt, akkor valóban beszélhetünk egyfajta kódexről, de akkor világosan el kell határolódnunk a szöveg eredeti összefüggésétől. Magát a Tízparancsolatot is akár több részre is lehet osztani, elég, ha csak a két kőtáblára gondolunk. Viszont kérdéses magának a *parancsnak* mint olyannak az érvényessége. A negyedik és ötödik parancsolaton kívül a többi egyértelmű tiltásként jelenik meg (אל), amely műfajilag is tiltásként tételeződik, ugyanis hiányzik a parancsolatra és a törvény igazi jellegére vonatkozó pozitív tartalom.¹⁴ Ennélfogva a Tízparancsolat ígéinek többsége ellentmondást nem tűrő apodiktikus felszólítások sorozata,¹⁵ és kazuisztikus jellege miatt kivételnek kell tekintenünk a már említett két parancsolatot, amelyek inkább az emberi együttélést, társas életet célozzák meg.¹⁶

Eszerint a hatodik parancsolat az előbbi kategóriába tartozna, amely egyértelműen megtiltja az ölést. A רצה kevesebbszer fordul elő (40-szer) az Ószövetségben a hasonló jelentésű kifejezésekhez képest: הרג (*ölni, megsemmisíteni*) vagy a מות (*halált okozni, megölni*).¹⁷ A רצה azt a személyt jelöli, aki gyilkosságot követ el (Zsolt 94,6b; 1Kir 21,14), tehát szándékosan gyilkol, és ezért bűnös, de utal arra a gyilkosságot elkövetőre is, aki nem szándékosan követte el azt (5Móz 19,3; 4,6; Józ 20,3),¹⁸ ezért א לא תרצה szóösszetétel következetesebb fordítása: *ne gyilkolj!*¹⁹ A tiltás árnyalata világosabbá teszi a jelentését, és sejteti irányát is, viszont látszólag még mindig túl tágak és általános érvényűnek hat.

Vajon érvényes-e a hatodik parancsra is az 1Móz 9,6²⁰ és a 2Móz 21,12²¹ általánossága? Ezen a ponton az állatokat (és a növényeket) máris kizárhatjuk az ölés tilalma alól, és bibliai alapon azért is, mert Isten az emberre bízta az állatokat és növényeket, és megengedte a hús fogyasztását (1Móz 1,29 skk.; 1Móz 9,3); és létezik az Ószövetségben az ártatlan gyilkosnak való menedék biztosítása.²² De nem esik a tiltás kategóriája alá a gyilkosság törvényes megtorlása és a bírói testületek határozata szerint végrehajtandó emberölés.²³

¹³ Durham, John I.: *i. m.* 281.

¹⁴ Molnár János: *Állj meg a hegyn!* Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár 2012, 139. Schreiner, Josef: *i. m.* 118.

¹⁵ Erre utal a nyelvtani forma, a cselekvést kifejező ige imperfectum alakja, amely nyomatékosítja a tiltószó által bevezetett tiltásokat. Molnár János: *i. m.* 139.

¹⁶ Uo. 139.

¹⁷ Durham, John I.: *i. m.* 292.

¹⁸ Uo. 292.

¹⁹ Molnár János: *i. m.* 153.

²⁰ *A ki embervért ont, annak vére ember által ontassék ki; mert Isten a maga képére teremté az embert.* (RevKároli)

²¹ *A ki úgy megver valakit, hogy meghal, halállal lakoljon.* (RevKároli)

²² Molnár János: *i. m.* 152–153.

²³ Uo. 153.

A hatodik tiltás tartalma, intertextualitása és az ószövetségi kapcsolódó törvények arra engednek következtetni, hogy אֱלֹהֵינוּ לֹא יִתְּנֶנּוּ céltudatos, körvonalazható keretben válik érthetővé: az Istennel kötött szövetséges nép körében. Ezért a tiltás, és ezzel együtt a Dekalógus nem széles társadalmi struktúrában érvényesül, hanem vallásosan, JHVH és Izráel viszonyrendszerében.²⁴ Egy ember megölése – a szövetségen belül – bár erkölcsileg is súlyos kihágás (és itt ismét jobban érvényesül talán a mai látásmód), de elsősorban Isten parancsolata ellen való vétés, amely csorbítja a szövetség, Isten és népe kapcsolatának tisztaságát. A törvény tehát korlátoz, megköt és a szövetség keretei közé „kényszerít”, de egyúttal ez jelenti az (Istennel kapcsolatban levő) ember szabadságát is. És „furcsamód” az ölésre való szabadságot is, mert a szövetséges nép háborúi Isten oltalma alatt álltak.

A Dekalógus elemzéseiből megállapíthatjuk a szövegmagyarázók azon törekvését, hogy a textust a szövegösszefüggésben igyekezzenek feltüntetni. A szöveghagyomány annak ellenére is releváns, hogy a szöveg töredezett, és abban különböző hagyományrétegek tevődnek egymásra; de érvényes azért is, mert kompakt egységet alkotnak még akkor is, ha utólag is szerkesztették egybe.

A Dekalógus történetkritikai kutatásainak jelentőségén túl ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy markáns teológiai koncepciója van. A történések alanya Isten, ő nyilatkoztatja ki magát népének. Ezzel kezdődik a sínai-hegyi jelenés, és történik a (szövetséges) nép irányába, de Istennel kezdődik a kivonulás is, és Izráellel végződik.²⁵ Isten és Izráel elválaszthatatlanul egybefonódik a kinyilatkoztatásban és a szövetségkötésben, amelyet inkább megerősít, mint gyengít a von Rad által jelzett esemény, hogy tudniillik a nép kultikus ünnep keretében emlékezik rá, és újra és újra megtapasztalja a mindenkori oltalmat. A hovatarozás jele pedig a parancsolatok teljesítése, amelyek mintegy irányadó, útmutató jelekként csapódnak le a nép életében, és megszabják az igencsak tág kereteket.²⁶ A törvény nemcsak falakat, korlátokat jelent, amelyekbe belebotlanak, akik Istenhez tartozóknak vallják magukat, hanem belső készítés is. Nemcsak a parancsolatok apodiktikussága fontos, hanem a törvény pozitív betöltésére irányuló intenció is.²⁷ Hasonlóképpen a *ne ölj, ne gyilkolj!* parancsolat nemcsak korlátoz, hanem kötelez is a szeretetre, a felebaráti készségességre, az együttélésre.

2. A *Ne ölj!* egyetemessége

A parancsolat aktualitását az is igazolja, hogy számos teológus, gondolkodó applikálta különböző írásokban, esszéikben, prédikációkban, irodalmi művekben. Csupán ízelítőként következzen néhány releváns példa a parancsolat jelenkori értelmezéseiből.

²⁴ Durham, John I.: *i. m.* 293.

²⁵ Uo. 282.

²⁶ Josef Schreiner szerint betartása nem erkölcsi csúcsteljesítmény.

²⁷ Schreiner, Josef: *i. m.* 117.

Jan Milič Lochman a Dekalógusról írt könyvében²⁸ azzal kezdi a hatodik parancsolat fejtegetését, hogy annak önevidenciájáról ír, ugyanis a Tízparancsolatból talán ez a tiltás maradt meg leginkább a szekularizált társadalomban. A ne ölj imperatívusza mint archimédeszi pont a keresztyén és a szekularizált etika közös pontja.²⁹ A szerző viszont a parancsolat gyakorlati, etikai alkalmazhatóságát és a jelenben körvonalazható aktualitását tartja fontosabbnak az elméleti diskurzusnál. A tiltás ilyen vonatkozású elemzése határesetekre sodorja a teológust, amelyekben nem mindig egyértelmű a parancsolat interpretációja – elég, ha csak az eutanáziát, abortuszt, öngyilkosságot stb. említjük.³⁰

A parancsolat jelentései különböző szintekre tagolódnak:

1. mindenekelőtt egyértelműen az élet védelmét szolgálja, amit az embernek tiszteletben kell tartania. Karl Barth lényegre törően summázza az *Egyházi Dogmatikában*:

„Az embernek nem szabad embertársát megölnie. [A parancsolat] az emberi életet veszi védelmébe az önkényes és ezért az életnek szentségtörő kioltásával szemben.”³¹

Az ember nem játszhatja Isten szerepét, nem lehet úr élet és halál felett.

2. Isten védelmébe veszi Kaint, vagyis határt szab a gyilkosság, a bűn eszká-lációjának. Ezt teszi tulajdonképpen a hatodik parancs is.³²
3. Az Újszövetségben Jézus belsővé teszi, elmélyíti, radikalizálja a parancsolat. Ugyanis nemcsak külső dologról van szó. A gyilkosság (gondolata) belül kezdődik, majd kiteljesedik. A modern kutatás is megállapította, hogy a gyilkosságnak van belső és külső mechanizmusa.³³
4. Ha megdobnak kövel, dobd vissza kenyérral alapján, a preventív gyilkosság a felebaráti szeretetet célozza meg (Róm 12,20 skk.; Mt 5,25). Itt Lochman a reformátorokra is hivatkozik: Kálvin (*Inst.* II, 39) és Luther (*Bekenntnisschriften*, 608).³⁴

Lochman a parancsolat széleskörű betartására hívja fel a figyelmet: a politika, az ökumenémozgalom, az emberi jogokért és az antirasszizmusért vívott küzdelem területén.³⁵ A keresztyén etikának feladata az említett szintek összekapcsolása, bizonyos rendszer kidolgozása, amely mindig ébren tartja az egy-

²⁸ Lochman, Jan Milič: *Wegweisung der Freiheit*. 2. Auflage. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Gütersloh 1984, 82. Magyar fordításban: *A szabadság útjelzői. Etikai vázlatok a Tízparancsolathoz*, Kálvin János Kiadó, Budapest 1993.

²⁹ Lochman, Jan Milič: *i. m.* 82.

³⁰ Uo. 83.

³¹ Uo. 83–84, ahol Lochman a KD III/4 391. oldaláról idéz.

³² Lochman, Jan Milič: *i. m.* 85.

³³ Uo. 85–86.

³⁴ Uo. 87.

³⁵ Lochman, Jan Milič: *i. m.* 87.

ház és a társadalom lelkiismeretét, valamint előmozdítja az emberi, felebaráti együttélést.³⁶

Paul Ricoeur szerint a Dekalógus parancsa és a Hegyi beszéd Jézus általi sarkítása visszafordíthatatlanul megváltoztatta a történelmet, de a politika színterét is.³⁷ A kijelentett logosz pedig állandó, akkor is, ha a világ változó, és akkor is, ha az aktuális vagy mindenkori politikai hatalom nem felel meg a bibliai-jézusi követelménynek.³⁸ Ezért Ricoeur ebben a tekintetben a prófétai éberséget jelöli meg a keresztyén ember feladatának: aktívan figyelje a világ és a politika áramlását, és ha kell, leplezze le azok öndicsőítő és saját magukat felmagasztaló, hatalomra törő igyekvését.³⁹

Hankiss Elemér a Tízparancsolatot különböző gondolkodókkal folytatott beszélgetések mentén járta körül és foglalta össze egy kötetben.⁴⁰ Popper Péter ezt mondja a hatodik parancsolatról:

„Vannak dolgok, amelyeket nem lehet kicsit csinálni. Vagy ölök, vagy nem ölök. De úgy kicsit ölni, hogy általában nem szabad, de ha az állam, de ha a hóhér, de ha háború, akkor talán mégis, ezt én nem hiszem. Azt hiszem, hogy ölni nem szabad, soha senkinek, semmilyen körülmények között.”⁴¹

Szabó István szerint a parancsolat

„[...] szorosan kapcsolódik az előző törvényhez, hiszen az élet folyamatosságáról van szó. Az emberi élet, minden egyes ember élete Istennek az alkotása.”⁴²

A test és lélek distinkciója nem jelenthet kibúvót ebben a kérdésben: nemcsak a test hal meg, és a lélek felemeltetik, mert az ember a test és lélek egysége, ahogyan Isten őt teremtette. Különben ez a legmesszemenőbb cinizmus lenne és rosszul értelmezett platonizmus.

A szerkesztő felhívja a figyelmet a parancsolat mai aktualitására, például az úgynevezett *killerpiaç* kapcsán, amely már nemcsak úgymond „hivatali”, politikai érdekből történhet, hanem már magáncélból is bérelnek fel killereket.⁴³

³⁶ Lochman, Jan Milič: *i. m.* 88.

³⁷ Paul Ricoeur gondolatait Kocziszky Éva ismerteti az állam és egyház témakörében. Ld. Kocziszky Éva: *Antifilozófusok huszonöt időszerű kérdése a keresztyénységhez*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest 2014, 123–127.

³⁸ „Az állam ugyanis a történelem során egyre nagyobb hatalmi koncentrációra tesz szert: monopolizálta a tulajdonjogot, a munkáltatást, az anyagi forrásokhoz való hozzáférést, sőt a tudományos kutatás és a művészet, a kultúra menedzselését is. Ezzel a hatalomkoncentrációval egyre hatékonyabban teremti meg a zsarnokság, a diktatúra lehetőségét.” Uo. 125.

³⁹ Uo. 125–127.

⁴⁰ Hankiss Elemér: *A Tízparancsolat ma*. Helikon Kiadó, Budapest 2002.

⁴¹ Uo. 221.

⁴² Uo. 222.

⁴³ „»Van ember – van probléma, nincs ember – nincs probléma« – szerette mondogatni egykor Sztálin. Ez volt a totalitárius állam filozófiája. Most a magáncsöcselék filozófiája ez. Pénz van, killer van, probléma nincs – ember sincs.” Uo. 226.

A parancsolat ugyan kétségtelenül fontos, de nem abszolút érvényű, mutat rá a szerző egyik beszélgetésében. Relatív. Mert lehet akár ennél fontosabb eszme is: az emberi élet szentsége, a haza, a becsület megvédése vagy mártíromság szent ügyért. Jogi szempontból sem abszolút: bizonyos esetekben „megengedett” a ne ölj bibliai követelményének áthágása, például önvédelem esetén, a háború saját jogkereteiben,⁴⁴ és erre felhatalmazott joghatóságú személyek használhatnak fegyvert bizonyos esetekben.

Hermeneutikai kérdés is, mert mindig meghatározza az adott helyzet, kontextus is. Ezért Heller Ágnes szétválasztja az ölés és gyilkosság árnyalatait, így visszacsatolja az ölést a Dekalógus összefüggésébe. Mikor lehet és mit jelent ölni? Ebben a tekintetben: jogos-e Bonhoeffer Hitler ellen tervezett merénylete, amely így *csak* ölés lett volna (egy nemesebb cél érdekében), és semmiképpen sem gyilkosság (?). Egyrészt értelmezési kérdés: mikor lehet és mit jelent ölni. Másrészt egyértelműen morális parancs.

Természetesen a ne ölj parancsolatának különféle értelmezésin, gondolatébresztő beszélgetésein vagy a róla írt bölcselkedéseken, eszme-futtatásokon túl sok prédikáció(sorozat) is született a Dekalógusról. A teljesség igénye nélkül említeném meg Cseri Kálmán,⁴⁵ Fazakas Sándor, Joó Sándor, J. Douma stb. keresztyén igehirdetési sorozatait.

3. *Ne ölj!* Emmanuel Lévinas felfogása

Emmanuel Lévinas szintén foglalkozott a hatodik parancsolattal, bár mint látni fogjuk, nem direkt megközelítésben, viszont a *ne ölj* imperatívusza mégis megkerülhetetlen elem a filozófus „programjában”.

Emmanuel Lévinas 1906-ban született a litvániai Kaunasban. Zsidó családi háttere meghatározta gyermekkorát és neveltetését. A Bibliát héberül olvasta, jiddisül és litvánul beszélt, majd orosz iskolában tanult. A fiatal Lévinas megismerkedett a klasszikus orosz irodalommal, amely mély nyomot hagyott benne. Egyetemi tanulmányait Strasbourgban kezdte meg 1923-ban, 1928-ban pedig egy évet Freiburgban töltött, ahol megismerkedett Edmund Husserlrel és Martin Heideggerrel. Doktori dolgozatát Husserl fenomenológiájából írta 1929-ben.

A II. világháborúban tolmácként vett részt, majd hadifogságba esett Németországban. Ő ugyan túlélte a háború viszontagságait, de családja, rokonai mind meghaltak. Lévinas megfogadta, hogy német földre nem teszi többé lábát, és ezt be is tartotta 1995-ben bekövetkezett haláláig.

Poitiers-ben, majd a Paris-Nanterre és Sorbonne egyetemen lett professzor. Viszonylag későn lett ismertté, de akkor kivívta magának fő műveivel, a *Teljesség és Végtelen*⁴⁶ és a *Másként mint lenni, avagy túl a léten*⁴⁷ könyvével, illetve publicisz-

⁴⁴ Ld. *igazságos háború* problematikáját.

⁴⁵ Cseri Kálmán: *Tízparancsolat*. Harmat Kiadó, Budapest 2012.

⁴⁶ Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*. Ford. Tarnay László. Jelenkor Kiadó, Pécs 1999. (*Totalité et Infini: essai sur l'extériorité*, 1961)

tikájával, hogy a francia filozófia egyik meghatározó egyéniségeként tekintsenek rá. Emellett jelentősek a Talmudhoz írt kommentárjai is.⁴⁸

Régi tanulság, hogy egy gondolkodó egyúttal egy adott kornak a gyermeke is, akit meghatároznak korának eseményei, környezete, ideológiai áramlatai, vagyis igaz, hogy valamilyen formában mindenki kontextusfüggő. Lévinas életében mély nyomot hagyott a második világháború és annak borzasztó következményei. Filozófiájában is visszaköszönnek a huszadik századi traumák, személyes tragédiák, amelyek végső soron egy forradalmi etika megfogalmazásához vezetnek. Gondolataiban gyakran visszacseng akár a saját szenvedéseiből, akár a kollektív traumákból fakadó fájdalmas kiáltás hangja. Nem lehet és nem szabad belenyugodni, de nem kövel kell visszadobni, hanem kenyérrel – vallja teljes filozófiai és teológiai felfogásában.

Lévinas nemcsak a világban és történelemben csalódott, hanem az európai kontinentális filozófiában is. A kettő pedig korrelatív viszonyban áll egymással. Kritikájának célpontja a metafizika és az ontológia. Elveti a több évszázados dogmákat, hogy azokat teljesen kifordítva új hagyományt teremtsen: az alteritásét. Lévinas azt mondja, hogy a filozófia nem más, mint igazságkeresés: „minden filozófia az igazságot keresi.”⁴⁹ Itt az igazságkeresés olyan tapasztalatot jelent, ami túllendít azon a természetén,⁵⁰ amibe az ember otthonosan belehelyezkedett, és olyan más valóság felé lendíti, ami abszolút, más, Jankélévitch szavaival: abszolút más.⁵¹ Az Én mozgását mindig az idegen, az odaát, a transzcendencia és metafizika irányába történő mozgás jellemzi. Ezt a tendenciát egyben a szabadság mozzanata is motiválja. A szabadság mindenekelőtt feltételként érvényesül, és a szabad kutatás lehetőségét jelenti. De a szabadság az Én függetlenségét és autonómiáját is jelenti, vagyis az Én mindig megmaradhat saját magának, *Ugyanaaznak (Même)*, sőt folyamatosan el- és kisajátítja a mindig idegent is. Azt az újat, idegent, akivel találkozik, magáévá teszi. Tehát mindig is úgy halad előre, hogy folyamatosan vissza-visszatér önmagához, megmarad autonómiájában. Tulajdonképpen ettől Én az Én, az Én mint Önmaga (*Soi-même*), és ahogyan önmagát önmaga által konstituálja, az az ipszeitás.⁵²

Emmanuel Lévinas szerint az jellemezte a nyugati filozófiát, hogy „mindig a szabadság és a Maga felé hajlott.”⁵³ A kérdés az autonómia vagy heteronómia között fogalmazódik meg: abszolút egyediség, ipszeitás, a mástól való

⁴⁷ Lévinas, Emmanuel: *Jenseits des Seins oder anders als Sein geschieht*. Verlag Karl Alber, Freiburg–München 2011. (Lévinas, Emmanuel: *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. Martinus Nijhoff, Den Haag 1974.)

⁴⁸ Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*. L'Harmattan, Budapest 2011, 222–223.

⁴⁹ Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*. Tanulmány Kiadó – Jelenkor Kiadó, Pécs 1997, 27.

⁵⁰ Az *Idő és másik* korai előadássorozatában *il y a*, a parttalan, kavargó semmi-káosz (*tobu-nábohú*), jelöli ezt a természetet, ami Heideggernél a Lét.

⁵¹ Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*, 27.

⁵² Uo. 27–28.

⁵³ Uo. 28.

elhatároltság (autonómia); vagy egyfajta viszonyként nyitott a más irányába is (heteronómia).⁵⁴

Lévinas nem pozitívként beszél az európai filozófia ipszeitásáról, hanem narcisztikus jelenségként értelmezi, és veszélyére hívja fel a figyelmet. A szabadságról is ebben a korlátolt értelmében beszél (a szabadság egyetemes képzete az Én totalizáló jellegeként jelenik meg). Lévinas szigorúan kritizálja az európai filozófia és metafizika panoramikus, mindent átfogó tekintetét. Az Én mint abszolút kiindulópont mindent átfog, mindent képes bekebelezni a maga megismerése, hatalomvágya által. Így a másik ember is a tárgyiasítás áldozatává válik: csupán egy a világ elemei közül, akit ugyanúgy megismerek, kisajátítok, tárgyiasítok, mint bármi mást.

A *Teljesség és Végtelen* előszavában⁵⁵ rendkívül pesszimista módon fejtegeti a morál és háború viszonyát, a hanyatlott erkölcsöt. A háborús állapot felfüggeszti a morált, értelmetlenné teszi az örök érvényűnek tűnő pozitív imperatívuszokat.

„Vajon a tisztánlátás – a szellem nyitottsága az igazra – nem a háború állandó sejtésének a lehetőségében rejlik? A háborús állapot viszont felfüggeszti a morált; az intézményeket és az örök érvényű kötelezettségeket megfosztja örökös jellegüktől, és így átmenetileg eltörli a feltétel nélküli imperatívuszokat. A háború előre vetíti árnyékát az emberek cselekedeteire. Nem egyszerűen morált éltető próbatételek közé sorolódik, hanem nevetségessé teszi a morált.”⁵⁶

Lévinas dialektikus viszonyban látja a háború jelenlétét a gondolattal, a morál, a jó cselekedet gyökerével és a filozófiával. Mint ahogy a háború nem hagy érintetlenül senkit egy hadviselésben álló országban, a háború légköre magával rántja a szellemet is. A biztosnak és öntudatosnak vélt dolgok elveszítik önazonosságukat, és „olyan szerepekbe kényszerülnek, amelyekben nem ismernek magukra”.⁵⁷ A háború nemcsak egyszerűen múló jelenség, hanem valósággal megfertőzi a teret és az időt, amelyeken átível, és tovább rombol, ellehetetleníti sokak életét; ugyanis „a háborúból keletkező birodalmak békéje a háborún alapszik”.⁵⁸ Egy olyan kavargó világban, amelyben a lét a háborúként tétéleződik, a létezők tehetetlenné válnak, nem ismerik fel egzisztenciájukat, létezésük értelmét, célját:

„[...] a létnek a háborúban megmutatkozó arca a nyugati filozófiát uraló teljesség [*totalité*] fogalmában rögzül.”⁵⁹

⁵⁴ Lévinas is Lucien Lévy-Bruhl említi, francia pszichológust, aki az ősi, törzsi vallásokat kutatta, és azt állította, hogy a dolgok egymásban részesülnek, vagyis a határok áttetszőek.

⁵⁵ Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 5–16.

⁵⁶ Uo. 5.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo. 6.

⁵⁹ Uo.

Lévinas tehát nemcsak a háborút mint olyat ítéli el, hanem filozófiájában összekapcsolja azt a tradicionális nyugati szellemmel és filozófiai retorikával. A Lét háborúként tárulkozik fel, amely így alapjaiban meghatározza a létezők konstitúcióját. Ezért a szubjektumoknak arra van szükségük, hogy felfedezzék egy mondhatni új vagy eredeti viszonyukat a léttel.⁶⁰

Lévinas már a *Teljesség és Végtelen* előszavában is beszél a háború borzalmairól, amelyet a totalitás vagy teljesség fogalmi kategóriájába sorol. Ezzel állítja szembe az eszkatológiai távlatot és a béke megvalósulásának lehetőségét, s egyúttal kijelöli művének programját.⁶¹ Lévinas filozófiájának lényegi vonása az élet keserű tapasztalataiból fakadó kérdések filozófiai problematizálása. A kérdés nemcsak az itt tárgyalt *Teljesség és Végtelen* lapjain bukkan fel, hanem egész életművét áthatja. Egy interjúban⁶² ő maga mondta, hogy a világháború borzalmi irányították érdeklődését az ego önző törekvéséről a Másik kérdésköre és etikája felé:

„Philippe Nemo – Hogyan kezdünk el gondolkodni? A kérdéseknek köszönhetően, amelyek bizonyos elemi események után önmagunkról ébrednek bennünk? Vagy művekkel, gondolatvilágokkal való érintkezés eredményeként?

E. L. – A kezdetet valószínűleg azok a traumák és kétségek jelentik, amelyeket még szavakba sem tudunk önteni: az elválás, az erőszak látványa, az idő egyhangúságának durva tapasztalata. Ezek a kezdeti sokkok az olvasmányok segítségével válnak gondolkodásra sarkalló kérdésekké és problémákká. [...]»⁶³

Tény, hogy a teljesség bírálatával egy mindnyájunk számára emlékezetes politikai tapasztalatot követően kezdtem foglalkozni.»⁶⁴

A teljesség kritikája Lévinas keserű élettapasztalatából nőtt ki és tematizálódott ugyanakkor filozófiai kérdésként is. A *Teljesség és Végtelen* előszava egybeesik az idézett interjúrészzel. Filozófiai programja a teljesség kritikája és az alternatíva felmutatása, a Végtelen megragadása (megragadhatatlansága!) lesz. Az előszóban felvillantja a totalitást, a háborút ellensúlyozó *profetikus eszkatológiát*, amelynek tartalma a Másik. A *Teljesség és Végtelen* lapjain egy ide vezető utat jár be, a Másik fenomenológiáját, illetve etikáját járja körül.

⁶⁰ „Az elidegenedett lényeknek nem adja vissza elvesztett azonosságukat. Ehhez a léttel egy eredendő és eredeti viszonyra van szükség.” Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 6.

⁶¹ Uo. 5–13.

⁶² 1981-ben tíz részből álló interjúsorozat készült Emmanuel Lévinasszal, tömören összefoglalva filozófiai életművének súlypontjait. Szemelvényes magyar fordítása, amelyre hivatkozunk, a Lévinas etikájáról és metafizikájáról összeállított kötetben található meg. Bokody Péter – Szegedi Nóra – Kenéz László (szerk.): *Transzcendencia és megértés. Lévinas etikája és metafizikája*. L'Harmattan-Magyar Fenomenológiai Egyesület, Budapest 2008.

⁶³ Interjú (Philippe Nemo). Etika és végtelen. In: Bokody Péter – Szegedi Nóra – Kenéz László (szerk.): *i. m.* (13–55) 15.

⁶⁴ Uo. 37.

A teljesség kritikája

Lévinas összekapcsolja a háború és erőszak brutális fizikumát a teljesség és totalitás elvontságával. A teljesség alapvető tendenciája, hogy egy végső elvre, ha úgy tetszik, egy mindent megmagyarázó végső elvre, válaszra igyekszik visszavezetni mindent. És ez alól nem képez kivételt sem az évezredek európai metafizika, ontológia, a filozófiai rendszerek, sem a vallások és teológiai dogmák. Mindez viszont azt is jelenti, hogy semmi sem lóghat ki az adott rendszerből; ami pedig nem illeszkedik bele, azt a rendszer végső soron elnyomja, kitesztítja, meghamisítja stb.⁶⁵ Lévinasnál ez végső soron a háború tragédiájához vezet.

Jóllehet a metafizika lényege az abszolút más irányába történő mozgás,⁶⁶ motiváció, ezt az alapvető vonását ellehetetlenítette és pervertálta a történelem.⁶⁷

„Micsoda őrült igény a láthatatlan iránt, miközben az ember fájdalmas tapasztalata a huszadik században az, hogy az emberek gondolatait, a társadalmat és a történelmet meghatározó szükségletek irányítják, és hogy az éhség és a félelem bármilyen emberi ellenállást és szabadságot legyőzhet. Nem kételkedhetünk az ember eme száncalmasságában – e hatalomban, amelyet a dolgok és a gonosz erők az ember felett gyakorolnak, ebben az állatiasságban. Embernek lenni azonban annyit tesz, mint tudni, hogy így van. A szabadság abban áll, hogy tudjuk, a szabadság veszélyben van.”⁶⁸

Lévinas korrelációs viszonyba helyezi a metafizikát és a (abszolút) Más, illetve a Vágyat, amely a Más felé lendít. Másfelől viszont hasonlóképpen összekapcsolható Ugyanaz, mint az a közeg, világ, megszokott otthon,⁶⁹ amely az Én talaját jelenti. Az Én egybeolvad az Ugyanazzal, beleolvad az Ugyanazba, vagyis azonosul vele. A Másik pedig ehhez viszonyítva az Én radikális ellentétében abszolút Más, Végtelen. Az Én és az Ugyanaz az itthon-lét, az otthonosság és egyúttal az egológia megtestesítője. Az Én hatósugara alá vonja a világot, és bekebelezné a Másikat is a gondolkodásban, filozófiában, metafizikában.

Lévinas úgy írja le a görögökkel, Szókratésszel kezdődő európai filozófiát, mint a már említett egológiát, a totalizáló narcisztikus filozófiáját. Tétele ez volt:

„A nyugati filozófia leggyakrabban ontológia volt: a Más egy középső és semleges terminus révén visszavezette az Ugyanazra, amely a lét felfogásának a biztosítéka volt. Az Ugyanaz eme elsőbbsége alkotta Szókratész tanítását.”⁷⁰

⁶⁵ Olay Csaba – Ullmann Tamás: *i. m.* 226. Vermes Katalin: *A test éthosza*. L'Harmattan, Budapest 2006, 105–106.

⁶⁶ „A gondolkodás története során a legáltalánosabb formában a metafizika csakugyan olyan mozgásnak tűnik, amely egy számunkra ismerős világ felől – még ha ismeretlen földet határolják vagy bújnak is meg benne –, egy általunk lakott «itthon» [*chez soi*] felől egy idegen önkívület, vagy odaát felé halad.” Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 17.

⁶⁷ Uo. 18.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ A már említett *il y a* vagy *es gibt*.

⁷⁰ Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 26. Heidegger pedig e vonulat csúcsaként említi.

Lévinas szerint a tradicionális ontológiai megismerés lényegében megfosztja a másikat attól, ami.

„Ontológiailag megismerni annyit tesz, mint a szembesített létezőben rajtakapni azt, aminek révén éppen, hogy nem ez az itt-lévő, nem ez az idegen, hanem az, ami által valamiképpen elárulja, átadja és rábízta magát a horizontra, ahová belevész, és ahonnan előtűnik, azaz alkalmat teremt a megragadásra, fogalommá válik.” [...]

„Az igazság szókratészi ideálja tehát az Ugyanaz lényegi elégségességén, ipsezeitásának azonosításán, egoizmusán nyugszik. A filozófia egológia.”⁷¹

Közelebbről nézve Lévinas azokat a filozófiákat is kritika alá veti, amelyekkel érintkezett, és meghatározta szellemiségét. A fenomenológiai horizontot, mint amiben a másik megragadhatóvá és szintén tárgyiasíthatóvá válik, ugyancsak elutasítja,⁷² bár magát a módszert továbbra is használja. A fenomenológiában a másik is lehet azon dolgok, tárgyak egyike, amelyet a tudat megragad. Lévinas szerint ez még mindig megmarad a tárgyiasítás sémájában.

Mestereit, Edmund Husserl⁷³ és Martin Heidegger filozófusokat szintén kritizálta, módszertanilag azonban igénybe veszi gondolataikat, és sokszor mintegy őket megcáfolva építi saját logikáját. Husserlt is az egológia szempontjából kritizálta. Bár a fenomenológiát mint módszert pozitívan ítéli meg, azt rója fel neki, hogy a fenomenológia még mindig nem tudta feloldani a dualitás paradoxonát, s ezzel együtt a szubjektum totalizáló jellegét sem.⁷⁴ Bár Husserl valóban nagy ívű kísérletet tett arra, hogy feloldja az európai modern filozófia dualitását, tervét mégsem tudta megvalósítani teljes sikerrel. Jóllehet a szubjektum és objektum merev kettősége felé emelkedik a fenomenalitás dimenziójában, az epokhé és a benne áramló, megjelenő fenomének még mindig csak az ego perspektívájában nyerik el értelmüket.

Lévinas kritizálja ugyan Husserlt, de nem veti el teljesen a fenomenológiát, hanem sajátosan továbbgondolja azt. Végül is Lévinas az ő fenomenológiájából nő ki, módszertanilag mindig is igénybe vette. A Másik leírható fenomenológiailag a vágy, a nő és a fiú (Idő és Másik), és nem utolsó sorban az arc (Teljesség és Végtelen) tapasztalatában. A tudat mindig is függ a tudatosított tárgytól, a tudat mindig valaminek a tudataként konstituálódik.

⁷¹ Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 26–27.

⁷² Uo. 27.

⁷³ Lévinas freiburgi ösztöndíjasként hallgathatta Husserlt is. „Freiburgban egy évig hallgatója voltam. Már nyugdíjba vonult, de még tanított. Közeledésemet örömmel fogadta. Akkoriban a vele való beszélgetés a diák néhány elhadart kérdésétől vagy közbeszúrásától eltekintve a tanár úr monológiából állt, aki sorra végigvette bölcséletének legfontosabb pontjait.” Interjú (Filippe Nemo). *Etika és végtelen*. In: Bokody Péter – Szegeci Nóra – Kenéz László (szerk.): *i. m.* (13–55) 20.

⁷⁴ Olay Csaba – Ullmann Tamás: *i. m.* 224.

„Az intencionalitással függ össze az a gondolat, amely szintén a fenomenológia egyik jellemzője, hogy ti. a tudat különböző módjai, amelyekkel tárgyát megragadja, lényegileg függnek a tárgy lényegétől.”⁷⁵

Lévinas erre az alapvető viszonyra épít, és ezt értelmezi újra, amikor a Másikhoz fűződő viszonyt végtelen intencionalitásként definiálja.⁷⁶

Heidegger⁷⁷ is hasonlóképpen marasztalja el. Véleménye szerint az a semleges közvetítő közeg, amely által az Én számára a másik elérhetővé és beolvashatóvá válik, Heideggernél nem más, mint a Lét. Heidegger paradigmikus fogalma tulajdonképpen ugyanazt teszi, mint az eddigi nyugati filozófiai hagyomány: metafizika. Ez őselvként, archéként szolgál, amelyre visszavezethető minden, amely által megérthető minden, és ami nem utolsósorban alárendeli, elnyeli a másikat.⁷⁸ Ez akkor is igaz, vagy talán éppen ezért igaz, mert Heideggernél ez a szabadság mozzanatát is jelenti. A Lét mindenképpen elsőbbséget élvez a létezővel szemben. A Lét, amely elsősorban történés (*pörög*, mint *az idő*⁷⁹), mindig is eleve szólítja (meg) a szubjektumot. A Létnek elsőbbsége van a létezővel szemben, megelőzi a létezők egymás közti viszonyát:

„A heideggeri ontológia minden létezővel való viszonyt alárendel a léttel való viszonynak – a szabadság elsőbbségét állítja az etikával szemben. [...] A léttel való viszony, amely ontológiaként játszódik, a létező semlegesítése annak megértése vagy megragadása érdekében. Tehát nem a mással, mint mással való viszony, hanem a Másnak Ugyanazra való visszavezetése. Íme a szabadság meghatározása: megtartani magunkat a mással szemben, a mással való minden viszony ellenére, biztosítani az Én autarkáját. [...] Az ontológia mint első filozófia, a hatalom filozófiája.”⁸⁰

Lévinas az etikát részesíti előnyben és *prima philosophiá*vá minősíti. A totalizáló filozófia javára írja, hogy alapvetően a Végtelenre irányult, még ha mindig is behálózta és folyamatosan magáévá tette azt. Lévinas a Végtelennek ezt a fogalmát ragadja meg és rögzíti Másként, mint amely kívül áll a totalizáló rendszerek önkényességén. Kiutat keres a csapdából, meg akar menteni a bekebelezés szándékának egyértelműségétől, és az Én és a Másik társasságát szeretné fenn-

⁷⁵ Interjú (Filippe Nemo). Etika és végtelen. In: Bokody Péter – Szegedi Nóra – Kenéz László (szerk.): *i. m.* (13–55) 19.

⁷⁶ „A másikhöz fűződő viszony vizsgálható visszavezethetetlen intencionalitásként, még akkor is, ha végül az intencionális szerkezet törését kell felismernünk benne.” Uo. 20.

⁷⁷ „Ph. N. – Husserl miatt ment Freiburgba, ott azonban felfedezte azt a Heidegger, aki – bár mindaddig nem ismerte – döntő szerepet játszott bölcséletének fejlődésében.

E. L. – Valójában a *Lét és időt* fedeztem fel. Mindenki azt olvasta körülöttem. A könyv szinte azonnal búvkörébe vont. Egyike a filozófiatörténet legszebb alkotásainak, ezt hosszú évek tapasztalatával a hátam mögött mondhatom.” Interjú (Filippe Nemo). Etika és végtelen. In: Bokody Péter – Szegedi Nóra – Kenéz László (szerk.): *i. m.* (13–55) 21.

⁷⁸ Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*, 29–34.

⁷⁹ Uo. 28.

⁸⁰ Uo. 28–29.

tartani. A Másikat a lét megértése elé helyezi, mert a Lét megértése egy létezőnek mondatik ki, a Végtelen a beszélgetőtárs által válik befogadhatóvá a véges létező számára. A metafizikai (etikai) viszony megelőzi az ontológiát a Másik közelségében, az arc feltárulkozásában.

Ezért Lévinas egy olyan metafizikai-teológiai sémát vázol,⁸¹ amit éppen a korábban elmarasztalt filozófiai vonulatból mintegy pozitívumként emel ki. A Másik végtelensége vagy a Végtelen ideája nem rendeltetik az Én alá, nem eshet az egológia áldozatává.

A téma kapcsán Lévinas az európai filozófiai hagyományból emeli ki Descartes és Platón markáns példáit,⁸² és a Végtelen kérdésében hozzájuk visszanyúlva dolgozza be gondolataikat saját bölcséletébe, amelyre jelen dolgozat keretei között nincs módunk kitérni.

Lévinas Descartes nyomán állítja, hogy a szubjektum nem birtokolhatja a Végtelen ideátumát; ez az egyetlen olyan idea, amely nem azonos ideátumával. Az ideátum mindig túlsordul az azt elgondolóban, mindig meghaladja az Énben levő ideát. Amikor rá gondolunk, egyúttal már mindig is többet gondolunk annál, mint amennyit gondolunk.

„A végtelen ideája esetében az idea és az ideátum távolsága különbözik attól a távolságtól, amely más megjelenések esetében a mentális aktust a tárgyától elválasztja. [...] A fentebb használt formulákkal ellentétes álláspontra helyezkedve a végtelen mássága nem semmisül meg, nem emésztődik fel az őt elgondoló gondolkodás során. A végtelent elgondolva az Én egyszerre csak *többet gondol annál, mint amennyit gondol*. A végtelen nem fér bele a végtelen *ideájába*, nem ragadható meg. A Végtelen ideája nem fogalom.”⁸³

Az abszolút nem lehet a véges lény foglya, mindig is külsődleges marad, az Én sohasem veheti birtokba, annak ellenére sem, hogy igyekszik elgondolni. A Végtelen ideája mindig több az őt elgondoló tudatánál, mindig meghaladja azt, túlsordul rajta. A Végtelen nem tárgyasul ebben a viszonyban, annak ellenére, hogy viszonyban van. Úgy van relációban az Énnel, hogy nem károsodik az én ráirányuló tekintetétől. Az Én és az Abszolút viszonya nem tárgyasítja az Abszolútot, amely nem vész el ebben a kapcsolatban, nem oldódik fel benne, hanem mindig *el-oldódik* (*ab-solut*).

Lévinas olyan ideát mutat fel a Végtelen, az Abszolút fogalmában, amely teljesen külsődleges, amit a panoramikus szubjektum nem birtokol olyan értelemben, ahogy azt az európai filozófia több évezredes vonulata tette. Kérdés viszont, hogy a Végtelennek, a végtelenül távolinak „közel hozása”, megragadása vagy körülírási kísérlete nem jelenti-e már megfosztását abszolút jellegétől? Vagy fordítva: az Én nem oldódik-e fel óhatatlanul a Másikban?

⁸¹ „Az elméleti séma, melyben a metafizika újra önmagára talált, elkülönítette a metafizikát minden eksztatikus viselkedéstől.” Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 30.

⁸² Platón esetében a *Phaidrosz* analógiája mentén hivatkozik a Végtelenre.

⁸³ Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*, 35. (A *dólt* kiemelés tőlem, B. I.)

Lévinas kísérlete a Másik önfeltárulkozásának leírására törekszik. A kérdésre, hogy a transzcendencia lerajzolható-e immanensen, Lévinas igennel válaszol: az arc a Végtelen kifejeződése, amely fenomenológiailag leírható tapasztalat. Olyan viszony, ami a végtelen Másikkal hoz személyes kapcsolatba, de megőrzi exterioritását, és mégis közelivé, érzékelhetővé teszi „fizikailag”. Lévinas szerint lehetséges, mert nem az Én fedi fel a Másikat, hanem a Másik fedi fel magát az Én számára: kifejeződik és *kath' auton* marad.⁸⁴ Az Én egyszerre venné birtokba, semmisítené meg a Másikat, mégsem tudja ezt megtenni. Itt viszont nemcsak egy tárgyról van szó, hanem a lehető legnagyobb felkiáltójellel ellátott etikai viszonyról. Lévinas további törekvése egy ilyen, a transzcendencia irányába mutató, immanens tapasztalat, valamint kapcsolat felépítése lesz, vagyis a Másik immanenciájának a problematikája.

A Másik jelenléte

Martin Buber az Én és a Te viszonyát szimmetrikus viszonyban látja, amelyben nem sajátíthatja ki egyik a másikat: az ego nem támaszthat igényt a másikra, hanem tiszteletben kell tartania. Martin Buber és a dialógusfilozófia nagymértékben meghatározta Lévinas bölcséletét is, de a Bubernél korábban élt Franz Rosenzweig filozófiájára is támaszkodott, s bevallása szerint nem is idézi, mert túl sűrűn kellene rá hivatkoznia. Lévinas viszont meghaladja Rosenzweigot és Bubert: a kiegyensúlyozott status quo helyett egy szélsőséges aszimmetrikus viszonyt dolgoz ki. Az Én hatalmi pozíciója, amely meghatározta a múlt századok gondolkodását, alárendeltté válik, a Másik „rabja” lesz.

A Más mint külsődleges, kívülálló teljesen kívül marad az Én tárgyiasítása hálójából, sőt éppen ő adja az Én értelmét. A Másik alapvetően megismerhetetlen, megfoghatatlan. Az abszolutizáló törekvésekkel akkor lehet szakítani, ha a Másikat tőlünk független, önálló és végső értelemforrásként gondoljuk el.

Lévinas a transzcendentális Másik immanens tapasztalati lehetőségét próbálja megragadni, mint amely fenomenológiailag leírható tapasztalat, érzékelés. Az Én és a transzcendentális Másik kapcsolata mindenekelőtt viszonyként nevezhető meg. Ez olyan alapvetően aszimmetrikus viszony, amely óhatatlanul a Másik javára billenti a mérleget, az Én pedig elkerülhetetlenül a Másik vonzáskörébe sodródik, sőt vágyakozik erre a kapcsolatra. Ezért Lévinas *Vágnak* vagy *metafizikai vágnak* is nevezi a Másikkal való viszonyt. Ez olyan irányultság, amely sohasem teljesülhet be: a vágyakozás tárgya nem válhat az Én prédájává, az Én viszont mindig is a Másik felé tart. Az Én nem éri el, nem ragadhatja meg, hanem egyre jobban elmélyül benne. Ez nem a platóni visszavágyódás, vágyakozás, azaz visszaemlékezés, különben ugyanazt jelentené, hogy saját magunkhoz térünk vissza, és valami olyasmit fedezünk fel, ami már amúgy is adott volt bennünk. Nem is pszichológiai értelemben vett vágyakozás, sem pedig Spinoza ontológi-

⁸⁴ Ullmann Tamás: *Kifejezés, nyelv és retorika Lévinasnál*. <http://www.c3.hu/~prophil/profi042/ullmann.html>. (2018. aug. 20).

ai vágya.⁸⁵ A Vágyott végtelenül különbözik tőlünk, nem lehet semmilyen felfogás, megértés tárgya; a metafizikai Végtelen sohasem körvonalazódhat a maga tökéletes valóságában a vágyakozó számára.⁸⁶

A probléma viszont még mindig adott, ugyanis az Én és a Másik közötti szakadék áthidalhatatlannak tűnik. Hogyan jelenhet meg nekem a Másik? Hogyan, miként kerülhetek kapcsolatba vele? Lévinas a Másik külsődlegességét mégis megláthatónak ítéli, vagyis a Végtelen valamilyenképpen profanizálódik.

„Azt a módot, ahogyan a Más megjelenik meghaladván a *Más ideáját bennem*, ténylegesen arcnak hívjuk.”⁸⁷

Lévinas nem miszticizmust promovál, nem elvont transzcendenciát, hanem a földi létezés a mozgástere, adott keretek közti találkozás egy teljesen mással, amely megváltoztat.⁸⁸

„A Végtelen ideája a szó szigorú értelmében *feltárulkozik*. Nem létezik természeti vallás. Ám ez a kivételes megismerés éppen ezért nem objektív. A végtelen nem a megismerés »tárgya« – ez a szemlélődő tekintet mértékére korlátozná –, hanem a vágyott; az, ami felkelti a Vágyat, más szóval egy olyan gondolat mentén közelelíthető meg, amely minden gondolatban *többet gondol annál, mint amennyit gondol*.”⁸⁹

„Feltárul ennek a végtelennek a dimenziója, annak a dimenziója, ami véget vet a Maga és az Én ellenállhatatlan imperializmusának. Annak epifániáját nevezzük *arcnak*, aki épp oly közvetlenül, mint amennyire külsődlegesen jelenik meg egy Én számára.”⁹⁰

A Másik tehát feltárulkozik számomra, mégpedig a másik arcában. Ez az arc viszont a Másik végtelenségére utal, és pillantásában, szemében a végtelen mélysége villan fel. Az Ugyanaz nem nyeli el a Mást, nem birtokolhatja, nem teheti magáévá, mégis viszonyulhat hozzá, kapcsolatban van vele. Paradox módon tehát egy leírható, érzékelhető tapasztalat, ami egyúttal és nyomban a Másik végtelenségének mélységébe vonz. Az arc nem egy vizuálisan észlelhető tárgy, nem csak egy objektum a tárgyak közül. Mert az arc nem csupán megjelenik, mint a többi tárgy, hanem az arc feltárulkozik, kifejeződik. Valahogy úgy, mint a szem, illetve a tekintet. Maga a szem fizikailag, biológiailag is leírható a színe, a pupilla nagysága és mozgása stb. alapján, viszont a szem mint tekintet már kívül

⁸⁵ Olay Csaba – Ullmann Tamás: *i. m.* 228.

⁸⁶ Uo. 229.

⁸⁷ Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 33.

⁸⁸ „[...] a magunk részéről a földi létezés, vagy ahogyan neveztük, az ökonómiai létezés zajlásán belül a Mással való viszony leírását javasoljuk, mely sohasem torkollik isteni vagy emberi teljességbe, és nem a történelem teljessé tétele, hanem a végtelen ideája. Egy efféle viszony a metafizika maga.” Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 34.

⁸⁹ Uo. 44. (*A dől* kiemelés tőlem, B. I.)

⁹⁰ Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*, 37.

van ezeken a paramétereken. A tekintet kimeríthetetlen mélység.⁹¹ A *Teljesség és Végtelen* lapjain Lévinas úgy beszél a kifejeződésről, mint eredeti, igazi jelentésről, szemben a látszatfenomének megtévesztő megjelenésével:

„A tűnés ambivalenciáját legyőzi a Kifejeződés, a másik megjelenése, a jelentés eredeti eseménye.”⁹²

Az arc nem ragadható meg teljesen fenomenológiailag. Valahogy mindig kicsúszik a tapasztalati, észlelési keretéből. Az arc nem tárgy, nem megfogható, elvehető valóság, hanem valami más, sokkal kifejezőbb fenomén a többihez képest.

A Másik tapasztalhatósága, fenomenológiai megragadhatósága már Lévinas korábbi műveiben is megjelent mint a szerelmi viszony az Erószban vagy az apa-fiú kapcsolat elemzésében. Már e korábbi leírások, analógiák is jelzik, hogy a másik fenomenológiája, bár testileg, észleletileg is leírható tapasztalat, ezen túl a Másik transzcendenciájára utal. De ez a transzcendens mégis megközelíthető immanens módon úgy, mint a szerelemben az egyik szerelmes viszonyulása a másik szerelmeshez, vagy mint az apa kötődése gyermekéhez, vagy éppen ezekben (*Idő és másik*). Fő művében, a *Teljesség és Végtelen*ben már sokkal részletesebben kifejti a Másik kifejeződését. Az arc fenomenológiájának részletes leírása a Másik önkifejeződésének részletes szerkezetét adja, és az arcot paradigmikus példává emeli.

Ebben a struktúrában a mindenkori Ego is módosul a fenomenológiai megszokott képlethez képest: az Én egy eredendően etikai viszonyban találja magát – egy fenomenológiai etikában.

Fenomenológiai etika

Lévinas gondolkodásában az arc tapasztalata nem pusztán fenomenológiai-lag leírható tapasztalat, hanem ezen túl, vagy ezzel együtt egy *ősetikai* viszonyulást céloz meg.

„Nem tudom, beszélhetünk-e az arc fenomenológiájáról, mivel a fenomenológia azt írja le, ami megjelenik. Ugyanígy kérdéses, vajon mondhatunk-e olyasmit, hogy az arc felé forduló tekintet, hiszen a tekintet: észlelés, megismerés. Inkább azt gondolom, hogy az arc megközelítése eredendően etikai természetű. [...] Kapcsolatomat az arccal persze uralhatja az észlelés, de az arcot épp az teszi arccá, ami nem szűkíthető az észlelésre.”⁹³

A hagyományos értelemben vett tapasztalat ugyanis ugyanazt jelentené, hogy az észlelő szubjektum tekintete hatalmába keríti és tárgyiasítja a másikat. Ebben

⁹¹ Ullmann Tamás: *Kifejezés, nyelv és retorika Lévinasnál*. <http://www.c3.hu/~prophil/profi042/ullmann.html>. (2018. aug. 20).

⁹² Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 71.

⁹³ Interjú (Filippe Nemo). *Etika és végtelen*. In: Bokody Péter – Szegedi Nóra – Kenéz László (szerk.): *i. m.* (13–55) 40.

Lévinas Husserl látásmódját kritizálta, s egyben a klasszikus fenomenológiai hagyományt is. Szerinte itt nemcsak valamiféle tűnésről, látszatról van szó, hanem kifejeződésről.⁹⁴ A Másik arca nem megjelenés, nem fenomenológiailag leírható tapasztalat, hanem kifejeződés, reveláció. E kifejeződés első tartalma maga a kifejezés.⁹⁵

„Az arc egyáltalán nem hasonlít a plasztikus formához, amelyet már eleve magára hagyott és elárult az általa feltárt lét, akár a márvány, amelyből eleve hiányoznak az általa ábrázolt istenek. Különbözik az állati arctól, melyben nyers tompultsága folytán a lét még nem tért meg önmagához. Ami az arcban kifejezett, az *jelen van* saját kifejeződésénél, saját kifejeződését fejezi ki, mindig ura marad az általa kínált értelemnek. A maga módján „tisztá aktus”, nem enged az azonosításnak, nem válik részévé a már ismertnek, hanem miképpen Platón mondja, segít önmagán, azaz beszél.”⁹⁶

A Végtelen ideája in concreto morális viszonyban merül fel; nem elvont, elméleti dimenzióban, hanem a másik arcában.⁹⁷ Az arc epifániája nemcsak hogy nem enged a bekebelezésnek, hanem ellenkezőleg: parancsol és szembesít saját igazságtalansággal. A Végtelen ideájához mérve igazságtalan vagyok, és megismerem saját tökéletlenségemet. Lévinas szavaival: a Másik megmér engem, lényegileg megkérdőjelezi önhitt hatalmam; és csakis akkor érzem igaztalanak magam, ha a Végtelenhez mérem magamat. A morális tudat megtorpan, magába tekint, visszatér önmagához. De mindezt nem önmagától teszi, nem saját magától reflektál saját magára, hanem már eleve a másik együtt- és közreműködésével:

„Az arc eleve ott volt, amikor anticipáltuk vagy létrehoztuk – együttműködött velünk, beszélt hozzánk. Az arc: a tiszta – fogalmak nélküli – tapasztalás.”⁹⁸

Az arc a maga mezítelenségében tárulkozik fel védtelenül, s egyúttal cselekszik, beszél, tanít. Az arc gyengesége által is kötelez. Az arc idegenként érkezik ebbe a világba, lemeztelenítettként az Ugyanaz otthonos világába. A másikat megtapasztalni annyi, mint felismerni lemeztelenítettségét, kiszolgáltatottságát, éhségét. Az Ugyanaz válasza ezért csak adás lehet.⁹⁹ Lévinas ugyanakkor azt is mondja, hogy a Másik transzcendenciájához vezető út a világ dolgain keresztül történhet. Itt megerősödni látszik az a tézis, amely szerint a Másik

⁹⁴ „A tűnés ambivalenciáját legyőzi a Kifejeződés, a másik megjelenése, a jelentés eredeti eseménye.” Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 71.

⁹⁵ „[...] a kifejeződés első tartalma e kifejeződés maga.” Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 33.

⁹⁶ Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*, 37.

⁹⁷ Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 36.

⁹⁸ Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*, 41.

⁹⁹ „Az arc meztelensége lemeztelenítettség. Felismerni a másikat annyit tesz, mint felismerni az éhséget. Mint adni. De a mesternek, az úrnak adni, annak, akit az ember a fenség dimenziójában mint „ön”-t közelít meg.” Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*,

transzcendenciája immanensen jut kifejesre, s ez az Én részéről etikai elköteleződést követel meg.¹⁰⁰ Sőt Lévinas ennek a függvényébe állítja a világ dolgait, de nem horizontként, amiben benne van a Másik is (*Mitsein*), hanem úgy jelenik meg, mint amelyet az Ugyanaz a Másiknak adhat az etikai kapcsolat alapján.¹⁰¹ Másrészt a Másik nemcsak belesimul a világ rendjébe, vagy ha igen, akkor nem marad meg benne, hanem lyukat üt a léten (Sartre). Lévinas azt állítja, hogy bár

„[...] kulturális összességen belül jelenik meg, amelyben úgy világosul meg, mint egy szöveg a kontextusban [...]”¹⁰²

valójában mindig is kibújik ebből a felszíni szerkezetből, és eredetibb, mélyebb valóságát nyilatkoztatja ki, mint a másik arca.¹⁰³

A Transzcendenssel való kapcsolat társas viszony. Ez azt is jelenti, hogy itt nem monológrol van szó. A Másik nem egyedül van, hanem figyelembe veszi, eleve megszólítja az Ugyanazt. De mindez a másikon, a másik arcán keresztül történik.¹⁰⁴ Az arc mint Másik kötelez engem, és megjelenése, az arc kifejeződése eleve etikailag szólít meg engem, amelyet nem lehet felelet nélkül hagyni, amire nem lehet nem válaszolni. Ezen elemi viszony nélkül a filozófiai, metafizikai és teológiai fogalmak mind üresen csengenének. Ez az elementáris viszony teljesen tiszta, direkt abban az értelemben, hogy a kettő szemtől szemben helyezkedik el nyíltan, és kizár minden külsődleges, egyetemes és totalizáló harmadik személyű nézőpontot, amely azonosíthatná a Másikat, s azt az Ugyanaz hatókörébe utalná. Ebben a viszonyban az (újja)formálódott az Én első jelentése, tudatra ébredése, hogy nem bújhat ki a felelősség alól. Az Én újdonsága végső soron etikai, moralitás.¹⁰⁵ Ez pedig a Másik felé tekint, vágyakozik a Végtelen ideája után.

Az arc kifejeződésének első és tényleges tartalma, logosza a *ne ölj* parancs – állítja Lévinas.¹⁰⁶ Az Én és Másik viszonya a lehető legradikálisabb. A kettő találkozása nem az egyenlőség és szolidaritás jegyében történik, hanem ellenkezőleg: mintha egymás ellen küzdenének, és a mindenkori Én elveszíti a harcot, és alázatosan behódol a Másik s nem utolsó sorban maga előtt is. Az arc esetében nem érvényes az intencionalitás: az Én nem tudja a Másikat tematizálni. A Má-

¹⁰⁰ Vö. Mt 10,42: *Aki pedig csak egyetlen pohár friss vizet ad inni egynek e kicsinyek közül, mert az tanítvány: bizony, mondom néktek, semmiképpen sem fogja elveszíteni jutalmát.* Ld. még Mk 9,41.

¹⁰¹ Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 57.

¹⁰² Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*, 65.

¹⁰³ „Az arcban megnyilvánuló Másik ember valamiképpen áttör saját plasztikus levésén [essence], mint amikor valaki kitarja az ablakot, amelyen át körvonalai már előzetesen kirajzóldtak. Jelenlétének lényege éppen az, hogy kibújik a formából, amelyben eddig megnyilvánult.” Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*, 66.

¹⁰⁴ „Az isteni dimenzió az emberi arcból kiindulva jelenik meg. Egy Transzcendenssel való viszony – amely mindazonáltal mentes a Transzcendens bármilyen megragadásától – társas viszony.” Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 59.

¹⁰⁵ Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*, 67.

¹⁰⁶ Uo. 36.

sik epifániája mégis kettős: az arc védtelensége és mezítelensége a halandóság, esendőség, kiszolgáltatottság jegyeit hordozza. Másfelől az arc elesettsége, kiszolgáltatottsága ellenére parancsot és követelményt is mond az Énnak: *Ne ölj!* A Másikat meg akarja ölni, de nem tudja.¹⁰⁷ Az Én gyilkos szándéka megtorpan, miként a hóhér szemébe néző ártatlan köti gúzsba kivégzőjét. A kocka megfordul, az Én lelkiismerete (személye) életre kel a Másik *végtelen*, mégis közeli „szorításában”.

„A »ne ölj!«, amely kirajzolja az arcot, ahol a Másik előáll, szabadságomat az ítéletnek veti alá.”¹⁰⁸

„Tehát nem egy nagyobb erőt, egy felmérhető és ennél fogva egy egész részének tűnő energiát állít velem szembe, hanem létének ehhez az egészhez viszonyított transzcendenciáját; nem valamiféle felsőfokú hatalmat, hanem pontosan e transzcendencia végtelenségét. Ez a gyilkoságnál nagyobb erejű végtelenség, amely a Másik arcában máris ellenállást fejt ki, maga az arca, az eredeti kifejeződés, az első szó: »Ne ölj!«”¹⁰⁹

Az arc elsődleges jelentése etikai. A felhívás pedig egyszer s mindenkorra elhangzott, visszavonhatatlanul átszeng az emberiség több évszázados történelmén, és visszacseng abban a parancsot átszegő gyilkos bűntudatában is, aki mégis érvénytelennek tartotta a *ne ölj* parancsot.¹¹⁰ Itt ez a kettősség feszül egymásnak: nem lehet, az arcot nem lehet megölni, a ne ölj abszolút követelménye, valamint a lét keserű tapasztalata, az Ugyanaz birodalma.

A ne ölj tilalma végső soron az ember, az emberiség érdekét és védelmét szolgálja. Tulajdonképpen ezt célozza meg a Dekalógus *ne ölj* parancsolata is.¹¹¹ Lévinas többször is utal az arc logosza immanens kifejeződésének és transzcendens isteni eredetének kapcsolatára. Szerinte az isteni kijelentés mindenekelőtt ebben a szituációban, az Én és a Másik tekintetében valósul meg az arc visszavonhatatlan mondásában.¹¹² Más helyütt pedig szintén egyértelműen visszautal az ígére, és azt összekapcsolja filozófiájával:

¹⁰⁷ Uwe Justus Wenzel: Alltäglicher Ausnahmezustand. In: *Neue Zürcher Zeitung*. <https://www.nzz.ch/articledh271-1.28566> (2018. aug. 19).

¹⁰⁸ Lévinas, Emmanuel: *Teljesség és Végtelen*, 260.

¹⁰⁹ Uo.: 165.

¹¹⁰ Interjú (Filippe Nemo). *Etika és végtelen*. In: Bokody Péter – Szegedi Nóra – Kenéz László (szerk.): *i. m.* (13–55) 41.

¹¹¹ „A Biblia szerint emberségünk legalább annyira veszélyeztetett, mint amennyire a világegyet felelős emberség.” Uo.

¹¹² „Wie soll ich sagen: Also die Situation, wo so etwas wie Gott ins Denken kommt, ist nicht die Schönheit der Welt und die Schöpfung, sondern gerade dieses »Du sollst nicht töten«, das mir durch diese Ausgesetztheit auf den Tod, durch diese Auswendigkeit des Gesichts, des Antlitzes gesagt wird.“ Schaaf, Julius: *Eine Zukunft denken, die Sinn hat, ohne daß ich dabei bin. Interview Emmanuel Lévinas-Christoph von Wolzogen*. Paris 1989 (Auszüge). <http://www.denkberatung.de/texte/julius-schaaf-emmanuel-levinas/> (2018. aug. 19.).

„[...] visszatekintés Európa második momentumára, a Bibliára. A Bibliára, vagyis az Ó- és az Újszövetségre, de az Ószövetség a közös, amely szerint az emberi abban áll, hogy a felebarátot szereti: »ne ölj!«. A »Ne ölj« nemcsak azt mondja, hogy késséddel ne gyilkold meg a másikat, mivel az ölésnek ezer módja van.”¹¹³

Szintén a Lévinasról készült portréfilm interjújában utalt egy klasszikus zsidó anekdotára, amely szerint a Dekalógus parancsai azért kerültek két kőtáblára, ahogyan azt ma Bibliában olvashatjuk, hogy a két részt vízszintesen is lehessen olvasni: *Én az Úr vagyok a te Istened – ne ölj!* Ez egyúttal Isten ígéjének keresztmetszetét, akaratának lényegét nyújtja.¹¹⁴

Természetesen adja magát a lehetőség vagy kísértés, hogy Lévinas gondolatmenetét jó értelemben a Szentírásra és teológiai diskurzusra redukáljuk, és egyúttal a teológia, valamint filozófia és etika nagy hídverőjének, pacifistájának kiált-suk ki, jóllehet maga Lévinas szokszor utal az Ószövetségre, a Talmudra, valamint a rabbinikus hagyományra, és megkérdőjelezhetetlen zsidó vallási-kulturális háttere. Ő maga viszont élesen szétválasztotta az exegézist/írásmagyarázatot a filozófia művelésétől, sőt más-más kiadónál is jelentette meg műveit. Ez előbbi hagyomány mégis számos helyen bukkan fel filozófiai szövegeiben, utalásaiban, idézeteiben és a Dekalógus hatodik parancsolatának kérdésében.

Lévinas szervesen beépítette az isteni logoszt a maga gondolatmenetébe, úgy is mondhatnánk, sikeresen profanizálta azt anélkül, hogy annak radikalitását tompította volna. Ennél fogva a tiltás eszköz jellegű, mert a metafizikai különbség elválasztásába játssza be azt: az Én nem tárgyasíthatja, nem veheti birtokba a Másikat, vagyis

„[...] nem ölheti meg – epifániája nem egyszerűen egy érzéki vagy felfogható forma előtűnése a fényben, hanem a hatalmának eleve odavetett nem. A logosza ez: Nem ölhetsz.”¹¹⁵

A Másik mondása abszolút váratlanul bukkan fel, a *ne ölj* lyukat üt a léten, amely csakis túlról jöhet, és semmiképpen nem képezheti az Én és az Ugyanaz tulajdonát. Viszont a parancsolat Lévinas szerinti applikációja mégis dialektikus. Lévinas beépíti a parancsolatot a maga metafizikai tézisébe, szerves részét képezi filozófiai-etikai fejtegetésének. A parancsolat viszont nem csupán az instrumentalizáció hálátlan szerepét tölti be egy metafizikai-ontológiai eszmefuttatás absztrakciójában. Lévinas filozófiája nem az akadémiai térben lel otthonra, hanem a lét(világ) brutalitásában. Az evilági tapasztalatból indul ki, amint erre többször is utaltunk, és az elméleti magasságokból tekint vissza ide. A *ne ölj* logosz két vi-

¹¹³ Schaaf, Julius: *Eine Zukunft denken, die Sinn hat, ohne daß ich dabei bin. Interview Emmanuel Lévinas-Christoph von Wolzogen*. Paris 1989 (Auszüge). <http://www.Denkberatung.de/texte/julius-schaaf-emmanuel-levinas/>. (2018. aug. 19.)

¹¹⁴ *Liebesweisheit. Emmanuel Lévinas – Der Philosoph der Anderen*. Ein Film von Henning Burk und Christoph von Wolzogen. <https://www.youtube.com/watch?v=wHqYY9Ckmlg> (2018. aug. 21).

¹¹⁵ Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelség*, 36.

lágot kapcsol össze, a transzcendenst az immanenssel, a Másikat az Énnel. Ezt a köteléket pedig etikának nevezi. Lévinas filozófiája állandó visszacsatolás, felhívás az Én etikai státuszára. Ebben a tekintetben a parancsolat alkalmazása nem a vagy-vagy kényszerét, hanem az is-is lehetőségét kínálja számunkra: Én és a Másik, filozófia-etika és élet, transzcendens és immanens.

Lévinas javarészt az őt ért szakmai kritikák hatására viszi tovább programját, továbbgondolja azt a *Másként lenni, avagy túl a léten* című második fő művében, és megalapozza az Én mint szubjektum Másik általi, Másikban való gyökerezését.

Összefoglalás

A *ne ölj* bibliai exegézise rámutatott a tiltás mint olyan eredeti szöveggörnyezetére és teológiai kontextusára: az Isten és az ő népe közti szövetségre. Ebben a narratívában olvasható a Dekalógus és a hatodik parancsolat eredeti intenciója is.

A bibliai ige későbbi, vallásos, etikai, világi interpretációi új kontextusba helyezték az imperatívuszt. A dolgozatban említett néhány példa rámutatott a *ne ölj* univerzalizálási lehetőségére, egyetemes jelentőségére, aktualitására és életközelségére. Ezáltal a parancsolat még megőrizte eredeti tartalmát, jelentős etikai, morális többlettel bővült, és relevánssá vált az ember adott helyzetében, térben és időben. Ha úgy tetszik, Emmanuel Lévinas interpretációja is egy ebben a sorban. Ő is újravételezi a parancsolatot: „saját” céljára használja fel filozófiai programjának alakításában. A parancsolat Lévinas általi alkalmazása mégis azzal a többlettel bír, hogy a *ne ölj* felkiáltása abszolút érvényűvé szentesül, a dinamikus személyközi kapcsolat hatékony alanyaként érvényesül, és sok mindent visszakölcsonöz az eredeti kontextus jelentéséből, intenciójából is.

Lévinas filozófiájában a hatodik parancsolat nem beolvad, hanem kiemelkedik. A parancsolat belekiáltása a létbe a Sínai-hegyen történt törvényadással cseng egybe. Élesen hasítja át a huszadik század háborús-szennyes fátylát, és magasba emeli az Én tekintetét. A kontextus eltérő, de a bibliaihoz hasonlóan a Másikkal való mély viszonyra, szövetségre apellál, ez pedig felszólít, elvár, kötelez. A Másik mindig is idegen elem marad az otthonos világban: szent a bűn és a fegyverroportás közepette, azaz mindig aktuális.

A bibliai *ne ölj!* parancsolat a törvényadás és szövetségkötés kontextusában hangzott el. A kritikai elemzések nyilvánvalóvá tették, hogy a Tízparancsolat szövegének eredeti formája nehezen rekonstruálható, de – amint azt a hatodik parancsolat is mutatja – az egyes intelmek korai rövid formája látszik valószínűnek.

A tiltás az Istennel való kapcsolatra utal, és elsősorban ebben a keretben érvényesül Izráel életét illetően. De talán éppen egyszerűsége, szigorúsága miatt kétségtelen a parancsolat egyetemes jellege. Emmanuel Lévinas filozófiájában sarokkő a *ne ölj* tiltása. Központi elemként illeszkedik gondolatmenetébe, és összefonódik gondolkodásának másik kulcsfontosságú fogalmával, az arccal. A *ne ölj*

mint az arc és a Másik első mondása a tapasztalhatón túlira hívja az Ént. A bibliai kontextushoz hasonlóan itt is dialogikus viszonyról van szó. Ebben a párbeszédben az Én eddigi mibenléte teljesen átértékelődik.

A bibliai párhuzam Lévinas filozófiával adott, mégsem teljesen adekvát. A parancsolat ellentmondást nem tűrő felhívása isteni eredetű, a túlról jövő, és megszólaltatása egybecseng a sínai hagyomány szakrális dimenziójával. Emellett az arc is kapcsolatba hozható a bibliai párhuzamokkal, a Tízparancsolat keretein belül maradvá akár a harmadik parancsolattal. Ezek a párhuzamok, bibliai utalások fenntarthatók ugyan, de Lévinas elsősorban nem teológiát, hanem filozófiát és etikát művelt. A parancsolatot is ebbe a rendszerbe építi bele. A *ne ölj* azonban nemcsak belesimul egy bizonyos gondolatsorba, hanem paradigmátikus jelképpé válik. Lévinas kiemeli a parancsolat eredetét, szakralitását, de nyomban összekapcsolja a (mindenkori) Énnel. Az evilági bűnt és nyomorúságot filozófiailag problematizálja, hogy majd az arc etikájával és mondásával változtasson rajta. Így a parancsolat eredeti tartalmát hordozza, s ezzel a többllettel együtt is autentikus marad, illetve autentikussá válik Lévinas gondolkodásában.

A *ne ölj* parancsolat lévinasi interpretációja kétségtelenül érvényes volt, de nemcsak azáltal, hogy reflektált a gondolkodó személyes traumáira, hanem azáltal is, hogy a huszadik század viharai közepette is letisztult, kategorikus imperatívusként szólalt meg. A lévinasi arc felhívása ma is aktuális, mert szerte a világon több mint 40 háború zajlik, az emberek letiporják egymást, és gyakran úgy mennek el egymás mellett, hogy nem látják meg egymás arcát.

Felhasznált irodalom

- Interjú (Filippe Nemo). Etika és végtelen. In: Bokody Péter – Szegedi Nóra – Kenéz László (szerk.): *Transzcendencia és megértés. Lévinas etikája és metafizikája*. L'Harmattan-Magyar Fenomenológiai Egyesület, Budapest 2008, 13–55.
- Cseri Kálmán: *Tízparancsolat*. Harmat Kiadó, Budapest 2012.
- Durham, John I.: *Exodus. World Biblical Commentary*. Volume 3. World Books, Thomas Nelson, Dallas–Texas 1987.
- Kocziszky Éva: *Antifilozófusok buszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*. Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest 2014.
- Lévinas, Emmanuel: *Nyelv és közelettség*. Tanulmány Kiadó – Jelenkor Kiadó, Pécs 1997.
- Lévinas, Emmanuel: *Teljeség és Végtelen*. Ford. Tarnay László. Jelenkor Kiadó, Pécs 1999.
- Lévinas, Emmanuel: *Jenseits des Seins oder anders als Sein geschieht*. Verlag Karl Alber, Freiburg–München 2011. (Lévinas, Emmanuel: *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*. Martinus Nijhoff, Den Haag 1974.)
- Liebesweisheit. Emmanuel Lévinas – Der Philosoph der Anderen*. Ein Film von Henning Burk und Christoph von Wolzogen. <https://www.youtube.com/watch?v=wHqYY9Ckmlg> (2018. aug. 21).
- Lochman, Jan Milič: *Wegweisung der Freiheit*. 2. Auflage. Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, Guetersloh 1984.

- Lochman, Jan Milič: *A szabadság újtelzői. Etikai vázlatok a Tízparancsolathoz*. Kálvin János Kiadó, Budapest 1993.
- Molnár János: *Állj meg a hegyen!* Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár 2012.
- Olay Csaba – Ullmann Tamás: *Kontinentális filozófia a XX. században*. L'Harmattan, Budapest 2011.
- Rad, Gerhard von: *Az Ószövetség teológiája*. I. kötet. Osiris Kiadó, Budapest 2007.
- Schaaf, Julius: *Eine Zukunft denken, die Sinn hat, ohne daß ich dabei bin. Interview Emmanuel Lévinas-Christoph von Wolzogen*. Paris 1989 (Auszüge). <http://www.Denkberatung.de/texte/julius-schaaf-emmanuel-levinas/> (2018. aug. 19.).
- Schreiner, Josef: *Az Ószövetség teológiája*. Szent István Társulat, Budapest 2004.
- Ullmann Tamás: *Kifejezés, nyelv és retorika Lévinasnál*. <http://www.c3.hu/~prophil/profi042/ullmann.html>. (2018. aug. 20).
- Uwe Justus Wenzel: Alltäglicher Ausnahmezustand. In: *Neue Zürcher Zeitung*. <https://www.nzz.ch/articledh271-1.28566> (2018. aug. 19).
- Vermes Katalin: *A test ethosza*. L'Harmattan, Budapest 2006.

* * *

Die persönlichen und kollektiven tragischen Erfahrungen des zwanzigsten Jahrhunderts haben den französischen Philosophen Emmanuel Lévinas dazu geleitet, das bekannte biblische Gebot wieder ins Licht zu bringen. Der Imperativ, du sollst nicht töten hat in der Philosophie von Lévinas eine paradigmatische Funktion. Auf einer Seite unterstreicht Lévinas die göttliche Originalität des Verbotes, auf der anderen Seite betont er, dass diese Aufforderung fürs jeweilige Ich gültig ist, denn auf dem Gesicht des anderen steht immer zu lesen: *Du sollst nicht töten!*

Schlüsselwörter: Ich, Andere, Gesicht, phänomenologische Ethik, Sein.